

The Analysis of the Content of Child and Adolescent Poem in the Nineties

Maryam Mohammadi^{1✉} | Morteza Mohseni² | Gholamreza Pirouz³ | Ahmad Ghanipour Malekshah⁴

1. Corresponding Author, Phd student of Persian Language and Literature, Mazandaran University, Babolsar, Iran. Email: m.mohammadi@umz.ac.ir
2. Assistant Professor of Persian Language and Literature Department, Mazandaran University, Babolsar, Iran. Email: mohseni@umz.ac.ir
3. Professor of Persian Language and Literature Department, Mazandaran University, Babolsar, Iran. Email: g.pirouz@umz.ac.ir
4. Professor of Persian Language and Literature Department, Mazandaran University, Babolsar, Iran. Email: a.ghanipour@umz.ac.ir

Article Info

ABSTRACT

Article type:
Research Article

Article history:
Received:
27 May 2024
Received in revised form:
10 August 2024
Accepted:
13 August 2024
Published online:
23 August 2025

Lyrical poems are one of the most popular literary types because they contain many poetic themes that are connected with feelings and emotions. In this research, by analytical-descriptive method, by referring to documents and library sources, one thousand nine hundred and thirteen pieces of children's and teenagers' poems written from 1390 to the end of 1399 were studied. used, the methods and functions of the lyrical type of literature were investigated in order to answer the question that this type of literature can be divided into subtypes in the poems of children and teenagers? The result obtained is that the poems of children and teenagers of the nineties have the capacity to be classified in more detailed categories and with newer titles by adopting a detail-oriented approach. In other words, lyrical literary type can be divided into other subtypes and not remain as a general type.

Keywords:
Literary type, lyrical
poems for children and
teenagers, nineties.

Cite this article: Mohammadi, Maryam; Mohseni, Morteza; Pirouz, Gholamreza; Ghanipour Malekshah, Ahmad. (2025). "The Analysis of the Content of Child and Adolescent Poem in the Nineties". *Journal of Lyrical Literature Researches*, 23(45), 209-230. <http://doi.org/10.22111/jllr.2024.48857.3259>

1. Introduction

In order to continue living in the universe, humans need to meet their spiritual and emotional needs in addition to taking care of their vital needs. The collection of these emotions led to the creation of works (poetry and prose) called lyrical literature. "Lyric poetry in literary terms is a poem that is related to the poet's personal feelings and emotions, hence a wide range of poetic meanings and themes such as love, emigration, connection, youth, old age, death, birth, praise, satire, complaint, mysticism It includes patriotism, slander, obituary, drunkenness, imprisonment, fraternity and other literary techniques such as riddles, puzzles, history material, debates, braggadocio, riotous cities, etc. "(Rastegar Fasai, 1993: 165)

Lyrical literature, which is expressed in two ways, emotional poems and romantic poems, includes works that are directly derived from the inner emotions and motivations of the poet or writer; Therefore, the description of these feelings is the purpose and application of this category of works.

Although lyrical poetry is rooted in personal feelings, it cannot be said that it is a purely personal poem, but by looking at all the angles of society, we can understand the fact that lyrical poetry is a social poem that includes all the people of human societies. In other words, there is a mutual bond between the poet and society; The poet is influenced by the society, and the society also affects the development of the poet's taste, taste and talent.

Literary types include topics that are expressed in poetry or prose in special formats and based on specific rules. In the meantime, the lyrical literary type has always been favored and has a special place due to the wide range of themes and their connection with human emotions and feelings.

This research sought to find answers to the following questions:

- What topics and themes make up the content of children's and teenagers' lyrical poems?
- Do the themes of lyric poems have the ability to be introduced as smaller genres?
- What methods and functions are there in the lyrical poems of children and teenagers?
- How is the frequency of each theme in lyric literature?

2- Research Methodology

In this research, based on library sources and two analytical-descriptive and quantitative methods, the lyrical literary type in children's and teenagers' poetry was investigated. The statistical population of the research, 200 volumes of books containing 1913 pieces of poetry from sixty poets, were examined, of which 1295 were dedicated to lyrical themes. In the descriptive analysis section, which includes the largest section, the poems in question were examined according to the constituent components of the lyrical literary type. In the quantitative section, the subjects and themes of the poems were classified and the frequency of use of each theme was shown. The diagram was shown. in such a way that:

- a. All the selected works were carefully studied several times
- b. The characteristics of each poem such as subject, theme, tone, aspect were identified
- J. Hypertext functions were introduced
- d. Topics and themes of children's and teenagers' poems were discussed
- e. The frequency of each theme was shown through statistical data in the table and graph
- And. The results of the studies were stated.

3. Discussion

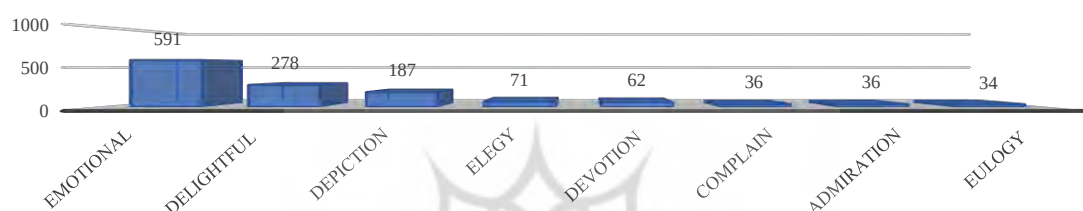
Man is a creature full of different emotions. Emotions that can act as a driving force when they appear, create motivation and creativity, and ultimately create the ability to do work in a person. Lyrical poems are one of the most effective and popular literary types because they contain many poetic themes that are connected with feelings and emotions. This type of poems can be seen in children's and teenagers' literature, with different language, tone, words and topics from adults. Considering the mental and age conditions of their audience, poets look at emotions, pains, sorrows, joys, etc. from a different angle and try to compose according to their wishes and concerns. they are This group of poems express various emotional states that arise in a person due to reasons such as mental and physical conditions, personal, family and social problems and play an important role in controlling and reducing anger, emotions. They have sadness and emotional tensions and nervous pressures. The mental capacities of children and adolescents are not the same as adults, and each group should be spoken to with their own special language and expression. in the field of children and adolescents; There are two categories of poems written in the lyrical genre:

1. Poems that talk about the feelings of objects and other animals using imaginary images such as diagnosis, life, etc., 2. Poems that are related to human feelings and emotions. In total, the most lyrical themes in children's and teenagers' poems are: Descriptions including; Seasons, landscapes, nature (spring, river, snow, rain, wind, mud, cloud, fog, sky, earth, mountain, desert, plain, sun, morning, night, sunset, fruits, animals, etc.). Prayer book including; Prayer, praise, prayer, thanksgiving, meditation on divine attributes, etc. Shaadiname includes; Poems that have an aspect of entertainment and joy, such as games, stories, crafts, paintings, chistans, jokes, parties, birthdays, weddings, etc. Poetic moments, lullabies, patriotism, fear, anxiety, anticipation, confusion and amazement, hope and desire, loneliness and...

poets and writers of lyric poems; They describe various emotions in their poems and writings so that they can free children and teenagers from the pressure of positive or negative emotions and emotions that they are unable to express.

4. Conclusion

lyrical genre (1295)

As can be seen in this type of literature, emotional and romantic themes are 63.45%, eulogies 45.46%, descriptions 14.44%, eulogies 48.5%, supplications 4.78%, laments 77.2% each, and manqabats 62.2% of all the poems have been assigned to themselves. In the analysis of the stated content and the data of the graph, it can be said: Children need to express their inner feelings and emotions more than anything else. Poetry acts as a helpful tool so that children and teenagers can find their dreams and feelings in it and see the signs of sadness, happiness, anger, fear, hatred, love, etc. in themselves; Know their various emotions and be able to control some, stabilize some and keep others away. Knowing about this, poets choose words and sentences, and by doing this, they reduce negative emotions and strengthen positive emotions in the audience, and finally, they can have a good effect on the psyche of children and teenagers. let them

In general, the achievement obtained from the study of Iranian children's and teenagers' poems with the approach of lyrical literary type; It means that:

1. It is futile to include literary works in general classifications; Because it both limits the research scope of researchers and researchers and is an obstacle on the way of those works that have the ability to be a literary genre, but must be forced to be a subgenre of a more general genre.
2. The themes that fall under the lyrical literary genre have the capacity to appear in a new literary genre. For example, a lament or a complaint, each can be a subgenre of a larger genre and even a smaller genre itself.
3. The inclusion of works in a smaller literary genre allows researchers to more accurately define literary genres based on criteria such as "content, structure, facet, function, context, audience, intertextual relationships, etc." describe
4. In today's world, a new and appropriate look at old frequent themes has led to the emergence of types of lyrical literature, which can lead to the emergence of other types of lyrical literature in the future of Persian poetry.

5. References

Alavifard, Y. (2017). *The Meaning of Sparrow*, Qom: Daar al-Hadith Scientific and Cultural Institute, Shabnam Publishing Organization.

- Baghinejad, A., Baba Salar, A.A. (2018). "Rhetoric link and descriptive dimensions in the poems of eight children's poets", *Persian literature magazine*, Vol. 8, No. 2, pp. 103-119.
- Baktash, Q.R. (2012). *I see with my two eyes*, Tehran: Center for Intellectual Development of Children and Adolescents.
- Davari, Z. (2014). *A Slice of Watermelon*, Tehran: Center for Intellectual Development of Children and Adolescents.
- Eslami, M. (2011). *Thirty poems and thirty proverbs*, Tehran: Gohar Andisheh.
- Eslami, M. (2017). *Goodbye on the Paiz Street*, Tehran: Center for Intellectual Development of Children and Adolescents.
- Eslami, M. (2018). *a lulu behind the glass*, Tehran: Bedaheh.
- Haddad Adel, Q.A. (1996). *The encyclopedia of Islamic world*, Vol. 26, p. 343, Tehran: Islamic Encyclopedia Foundation.
- Hashemi, M. (2012). *Sea-colored shoes*, Tehran: Center for Intellectual Development of Children and Adolescents.
- Hashempour, M. (2014). *Happy Birthday to Me*, Tehran: Peydayesh.
- Khayami, L. (2012). *think of sweepers*, Mashhad: booye bagh behesht.
- Lotfollah, D. (2015). *next to Del station*, Tehran: Center for Intellectual Development of Children and Adolescents.
- Madani, T., Hosseinaem, M. (2020). Lyric mentality in teenage poetry by reading and analyzing some poems by Buyuk Maleki, *Journal of Lyrical Literature Researches*, Vol. 19, No. 37, pp. 297-316.
- Mardani, M. (2017). Behind the Head of *Paizi*, Tehran: Center for Intellectual Development of Children and Adolescents.
- Moradi, M. (2011). *Clock without tick-tock*, Tehran: Amir Kabir.
- Moradi, M. (2015). *the songs of the potato*, Tehran: Center for Intellectual Development of Children and Adolescents.
- Mousavian, E. (2015). *The wednesdays of ice cream*, Tehran: Center for Intellectual Development of Children and Adolescents.
- Mousavizadeh, S. (2015). *The grass is always greener on the other side of the fence*, Tehran: Charkh Felak.
- Najarian, B., Khodarahimi, S. (1375). Explaining Death for Children and Adolescents, *Journal of Humanities of Alzahra University*, No. 17 and 18, pp. 107-130.
- Nazari, S.H. (2012). *God has a rosary from a sparrow*, Tehran: Center for Intellectual Development of Children and Adolescents.
- Nik-Talab, B. (2015). *Be happy with the wind along the Pinwheels*, Tehran: Center for Intellectual Development of Children and Adolescents.
- Pakseresht, M. (2012). *A Cup of Poem*, Tehran: Center for Intellectual Development of Children and Adolescents.
- Paksorsht, M. (2012). *A Cup of Poetry*, Tehran: Center for Intellectual Development of Children and Adolescents.
- Rahmandoost, M. (2014). *in the name of my friend God*, Tehran: Peydayesh.
- Rastegar Fasaai, M. (1993). *types of Persian poetry*, Shiraz: Navid Shiraz.
- Rezvani, T. (2019). *God of the clear and blue sky*, Mashhad: Behnashr.
- Salarvand, F. (2015). *good for me*, Tehran: The Center of intellectual development of children and adolescents.
- Sepahi Yoonesi, A.A. (2015). *I did not become a thread or a bear*, Tehran: Center for Intellectual Development of Children and Adolescents.
- Shadkam Ooghani, M. (2007). *Ashura in the Mirror of Ancient Persian Poetry*, The Organization of Islamic Propaganda.
- Shafiei, K. (2014). *The cat is an engineer*, Tehran: Surah Mehr.
- Shahabi, T. (2012). *My Crow and Eyeglasses*, Tehran: Center for Intellectual Development of Children and Adolescents.
- Shamani, T. (2018). *Lady of the Rains*, Mashhad: Astan Quds Razavi.
- Shamisa, Siros. (2015). *Literary Genres* (5th ed.), Tehran: Mitra Publishing.
- Tavalai, H. (1399). *The Shoulder of the Farthest Scarecrow*, Tehran: Gooya.

بررسی اشعار کودک و نوجوان در دهه نود با رویکرد نوع ادبی غنایی

مریم محمدی^۱ | مرتضی محسنی^۲ | غلامرضا پیروز^۳ | احمد غنی پور ملکشاه^۴

۱. نویسنده مسئول، دانش آموخته زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران، رایانامه: m.mohammadi@umz.ac.ir

۲. استاد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران، رایانامه: mohseni@umz.ac.ir

۳. استاد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران، رایانامه: g.pirouz@umz.ac.ir

۴. استاد زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران، رایانامه: a.ghanipour@umz.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	اشعار غنایی، از آنجا که دربرگیرنده بسیاری از مضامین شاعرانه بوده که با احساسات و عواطف، در پیوند است، یکی از پرمخاطب‌ترین انواع ادبی به شمار می‌رود. در این پژوهش، به روش تحلیلی-توصیفی، با مراجعه به اسناد و منابع کتابخانه‌ای، یک هزار و نهصد و سیزده قطعه شعر کودک و نوجوان که از سال ۱۳۹۰ تا پایان ۱۳۹۹ سروده شده، مورد مطالعه قرار گرفته است. مؤلفه‌های سازنده، مضامین به کار گرفته شده، روش‌ها و کارکردهای نوع ادبی غنایی، بررسی شد تا به این پرسش پاسخ داده شود که این نوع ادبی در اشعار کودکان و نوجوانان، آیا می‌تواند به زیرنوع‌هایی تقسیم شود؟ نتیجه به دست آمده مبنی بر این است که اشعار کودک و نوجوان دهه نود، این ظرفیت را دارند که با اتخاذ رویکردی جزئی‌نگرانه، در دسته‌هایی جزئی‌تر و با عناوینی جدیدتر رده‌بندی شوند. به عبارت دیگر، نوع ادبی غنایی می‌تواند به زیرنوع‌های دیگری تقسیم شود و در حد یک نوع کلی باقی نماند.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۰۷	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۵/۲۰	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۲۳	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۶/۰۱	
واژه‌های کلیدی:	
نوع ادبی، اشعار غنایی کودک و نوجوان، دهه نود	

استناد: محمدی، مریم؛ محسنی، مرتضی؛ پیروز، غلامرضا؛ غنی‌پور ملکشاه، احمد. (۱۴۰۴). «بررسی اشعار کودک و نوجوان در دهه نود با رویکرد

نوع ادبی غنایی». پژوهشنامه ادب غنایی، ۲۳(۴۵)، ۲۳۰-۲۳۹.

DOI: 10.22111/jllr.2024.48857.3259

© محمدی، مریم؛ محسنی، مرتضی؛ پیروز، غلامرضا؛ غنی‌پور ملکشاه، احمد.

ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان.

۱- مقدمه

انسان‌ها برای ادامه زندگی در جهان هستی، علاوه بر رسیدگی به نیازهای مادی و حیاتی، به رفع نیازهای روحی و عاطفی نیز نیازمند هستند. انسان، دارای احساسات و عواطف متفاوتی است که رویدادهای جهان خارج، بر آن تأثیر می‌گذارد و آن‌ها را دگرگون می‌سازد. مجموعه این عواطف، موجب پیدایش آثاری (شعر و نثر) با نام ادب غنایی شده است. «شعر غنایی در اصطلاح ادبی، شعری است که با احساسات و عواطف شخصی شاعر در ارتباط است؛ از این رو طیف وسیعی از معانی و مضامین شاعرانه همچون عشق، هجران، وصال، جوانی، پیری، مرگ، تولد، مدح، هجو، شکواییه، عرفان، وطن‌دوستی، شطحیات، سوگ‌نامه، خمیریات، حبسیات، اخوانیات و سایر تفنن‌های ادبی مانند لغز، معما، ماده‌تاریخ، مناظره، مفاخره، شهرآشوب و... را شامل می‌شود» (رستگار فسایی، ۱۳۷۲: ۱۶۵).

ادب غنایی، دربرگیرنده آثاری است که مستقیم از عواطف و انگیزه‌های درونی شاعر یا نویسنده نشئت گرفته باشد؛ بنابراین توصیف این احساسات، هدف و کاربرد این دسته از آثار است.

اگرچه ادب غنایی در احساسات شخصی ریشه دارد، نمی‌توان گفت شعری صرفاً شخصی است؛ بلکه با نظر به تمام زوایای اجتماع، می‌توان این حقیقت را دریافت که شعر غنایی، شعری اجتماعی است که تمام افراد جوامع بشری را دربر می‌گیرد. پس وقتی که به نظر می‌رسد شاعران از احساسات خود می‌گویند، درحقیقت از غم‌ها و شادی‌های مشترک افراد یک جامعه سخن می‌گویند. به دیگر سخن، میان شاعر و جامعه، پیوندی متقابل وجود دارد؛ شاعر، تأثیر از اجتماع می‌گیرد و اجتماع نیز بر پرورش ذوق، قریحه و استعداد شاعر تأثیر می‌گذارد.

در این پژوهش، اشعار کودک و نوجوان دهه نود، با رویکرد نوع ادبی غنایی، مطالعه شده و کارکردهای این نوع ادبی، مضامین و بسامد هریک از آن‌ها مورد بررسی قرار می‌گیرد و به نتایج قابل ملاحظه‌ای می‌رسد.

۱-۱- بیان مسئله و سؤالات تحقیق

انواع ادبی، شامل موضوعاتی می‌شود که در قالب‌هایی ویژه و براساس قواعدی خاص به صورت شعر یا نثر بیان می‌شود. در این میان، نوع ادبی غنایی به دلیل گستردگی مضامین و پیوند آن‌ها با عواطف و احساسات انسان، همواره مورد اقبال واقع شده و از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است.

پرسش‌هایی که این پژوهش براساس آن نوشته شده است، عبارت‌اند از:

- درون‌مایه اشعار غنایی کودک و نوجوان را چه موضوعات و مضامینی تشکیل می‌دهد؟
- آیا مضامین اشعار غنایی، این قابلیت را دارند که به عنوان ژانرهای کوچک‌تری معرفی شوند؟
- چه شیوه‌ها و کارکردهایی در اشعار غنایی کودک و نوجوان وجود دارد؟
- بسامد هریک از مضامین، در ادب غنایی چگونه است؟

۲-۱- هدف و ضرورت پژوهش

این پژوهش، به دنبال آن است که علاوه بر مشخص کردن کارکردهای نوع ادبی غنایی در شعر کودک و نوجوان، به این نتیجه برسد که می‌توان با اتخاذ رویکردی جزئی‌نگرانه، نوع ادب غنایی را در دسته‌هایی کوچک‌تر و با عنوان‌هایی جدیدتر رده‌بندی کرد.

۱-۳- پیشینه پژوهش

درباره نوع ادبی غنایی در اشعار کودک و نوجوان، به ویژه در دهه نود، پژوهش مستقلی دیده نشد. آن تعداد پژوهش هم که انجام شده بود، بیشتر تک جنبه ای بودند؛ برای مثال، در پایان نامه ای از سیده حدیثه هاشمی رودبارکی با عنوان «عشق در نمونه هایی از شعر نوجوان براساس نظریه اریک فروم» (۱۳۹۹)، نمونه هایی از شعر نوجوان فارسی براساس نظریه فروم، دسته بندی شده است. نمونه دیگر، مقاله ای است با عنوان «ذهنیت غنایی در شعر نوجوان (با خوانش و تحلیل چند شعر از بیوک ملکی)» (۱۴۰۰)، از سیده طیبه مدنی ایوری و محمد حسینی. نگارندگان آن براساس نظریه محمد مختاری، با برشمردن مؤلفه هایی برای ذهنیت غنایی، بنیان نظری پژوهش را پی ریخته اند و سعی کرده اند تا تأثیر عاطفی شعر را بر مخاطب نوجوان با توجه به ذهنیت غنایی حاکم بر آن نشان دهند. همچنین مقاله ای با عنوان «شعر غنایی کودک؛ بررسی آثار سه شاعر از منظر ادب غنایی» (۱۳۹۴)، توسط شادی صندوقی نگاشته شده است. در مقاله او که شامل دو بخش است، ابتدا تعریف و تعیین ویژگی های خاص ادبیات غنایی و ارتباط آن با ادبیات کودک بررسی شده، سپس در نگاهی کوتاه، آثار سه شاعر مطرح که شعر غنایی را به شکل برجسته در کارنامه هنری خویش دارند، مورد مطالعه قرار داده شده است.

۱-۴- روش تحقیق

در پژوهش حاضر، براساس منابع کتابخانه ای و روش تحلیلی-توصیفی، به بررسی نوع ادبی غنایی در شعر کودک و نوجوان پرداخته شده است. جامعه آماری پژوهش، ۲۰۰ جلد کتاب، در مجموع شامل ۱۹۱۳ قطعه شعر از ۶۰ شاعر که بیشترین فعالیت را در این دوره داشته اند، دربر می گیرد که از میان آن ها، ۱۲۹۵ مورد به مضامین غنایی اختصاص یافته بود. در این اشعار، پس از بررسی کارکردها، تحلیل مضامین و پاسخ به پرسش ها، نتیجه نهایی به صورت نمودار نشان داده شده است.

۲- بحث و بررسی

۲-۱- ادبیات غنایی در شعر کودک و نوجوان

اشعار غنایی یا احساسی، از آنجا که دربرگیرنده بسیاری از معانی و مضامین شاعرانه است که با احساسات و عواطف در پیوندند، یکی از مؤثرترین و پرمخاطب ترین انواع ادبی به شمار می آید؛ به گونه ای که در هر اثر ادبی، می توان رد پای آن یافت. «شعری که خاستگاهش ذهنیت غنایی است، رفتار عاشقانه شاعر با جهان و جهانیان را در پیکر زبان، پیش چشم مخاطب می آورد. چون ابتدای آن بر ذهنیت است، قابلیت ارتباط با اذهان و ارواح بسیاری را دارد و چون غنایی است و احساس و عواطف و آلام بشری می گوید، می تواند در هر زمان و مکانی، نوع بشر را تحت تأثیر قرار دهد» (مدنی و حسینی، ۱۴۰۰: ۳۰۳).

این نوع اشعار، در ادبیات کودک و نوجوان نیز دیده می شود؛ اما زبان، لحن، واژه ها و موضوع ها در اشعار احساسی این گروه های سنی، با آنچه در اشعار احساسی بزرگسالان دیده می شود، متفاوت است. شاعر با در نظر گرفتن شرایط روحی و سنی مخاطبان، از زاویه دید دیگری به عواطف، دردها، غم ها، شادی ها و ... می نگرد و با توجه به خواسته ها و دغدغه های آنان به سرودن همت می گمارد. این دسته اشعار، بیان کننده حالات عاطفی گوناگونی هستند که با توجه به علت هایی مانند شرایط روحی و جسمی، مشکلات شخصی، خانوادگی و اجتماعی، در فرد ایجاد می شوند و نقش مهمی در کنترل و کاهش خشم، هیجانات، اندوه و تنش های عاطفی و فشارهای عصبی دارند. ظرفیت های روانی کودک و نوجوان با بزرگسال، یکسان نیست و با هر گروه، باید با زبان و بیان ویژه خودشان سخن گفت. در حوزه کودک و نوجوان، اشعاری که در ژانر غنایی سروده می شوند، در دو دسته قرار می گیرند:

۱. اشعاری که با استفاده از صور خیال، مانند تشخیص، جان‌بخشی و... از احساسات اشیا و جانوران سخن می‌گویند. ۲. اشعاری که مربوط به احساسات و عواطف انسان است. در مجموع، بیشترین مضامین غنایی در اشعار کودک و نوجوان، عبارت است از:

توصیفات شامل فصل‌ها، مناظر، طبیعت (چشمه، رود، برف، باران، باد، گل، ابر، مه، آسمان، زمین، کوه، کویر، دشت، خورشید، صبح، شب، غروب، میوه‌ها، حیوانات و...). مناجات‌نامه شامل دعا، ستایش، نیایش، شکرگزاری، تفکر در صفات الهی و... . شادی‌نامه شامل اشعاری که جنبه سرگرمی و شادی‌آفرینی دارند، مانند بازی، قصه، کاردستی، نقاشی، چیستان، شوخی، مهمانی، جشن تولد، عروسی و... . سوگ‌نامه، فراق‌نامه، غم‌نامه، شکواییه، ثبت لحظه‌های شاعرانه، لالایی‌ها، وطن‌دوستی، ترس، اضطراب، انتظار، سردرگمی و حیرت، امید و آرزو، تنهایی و...

رسیدن به شناخت دقیق هیجان‌ها و احساساتی که تجربه می‌شوند و بیان آن احساسات با واژه‌های درست و مناسب، به نظر ساده می‌رسد؛ اما توانایی‌ای بسیار مهم و ظریف است. ما با کمک کلمات فکر می‌کنیم؛ بنابراین دامنه واژگان، هر چه قدر گسترده‌تر باشد، توانایی در درک و تحلیل احساسات و هیجانات، به همان نسبت بیشتر می‌شود. شاعران و نویسندگان اشعار غنایی، در لابه‌لای اشعار و نوشته‌های خود، عشق، نفرت، غم، شادی، امید، ناامیدی، گله و شکایت و سایر احساسات را توصیف می‌کنند تا از این طریق بتوانند کودک و نوجوان را از فشار هیجان‌های مثبت یا منفی و احساساتی که در بیان آن‌ها عاجزند، رها سازند.

۲-۱-۱- بررسی شیوه‌ها و کارکردهای نوع ادبی غنایی در شعر کودک و نوجوان

در این بخش، ضمن مشخص کردن کارکردهای بیرونی نوع ادبی، به توصیف درونی اشعاری پرداخته می‌شود که ظرفیت آن را داشته‌اند که ذیل ژانر غنایی قرار بگیرند.

۲-۱-۱-۱- توصیف در نوع ادبی غنایی

وصف یا توصیف در معنای کلی، در وجه توصیفی نوع ادبی غنایی، عبارت است از یک عنصر داستانی و شعری که امکان ارائه یک تصویر از جهان درون و بیرون را برای شاعر ممکن می‌سازد. وصف، موجب بسط و گسترش درون‌مایه شعر می‌شود و یکی از راه‌هایی است که این امکان را فراهم می‌کند تا پیام شعر، به صورت غیرمستقیم به کودک القا شود؛ از این رو، آن در شعر کودک، بسیار بااهمیت است و کارکرد مؤثری دارد. همچنین وصف می‌تواند میان جهان مشاهده‌های شاعر و مخاطب، یک اتحاد و یگانگی ایجاد کند. شاعر با استفاده از توصیف، دنیایی را که با واژگان ساخته، به یک فضای قابل درک و محسوس مبدل می‌سازد و کمک می‌کند تا کودکان و نوجوانان بتوانند آنچه را که موضوع توصیف است، بهتر و محسوس‌تر درک کنند. توصیفات می‌توانند واقعی باشند یا رمانتیک و شاعرانه، همراه با انواع استعاره و تشبیه و تخیلات عجیب. شاعران حوزه کودک، با آگاهی از این نکته که کودکان نمی‌توانند معانی پیچیده و تخیلات عجیب را درک کنند، معانی شعری را با عبارت‌های کوتاه، واژگان مناسب، زبان ساده و آمیخته با تخیلات محدود و قابل پذیرش به کار می‌برند و درک شعر را برای آنان راحت می‌کنند.

الف- وصف طبیعت: طبیعت از جهات گوناگون مانند گستردگی، تنوع موضوعات و پدیده‌های موجود در آن، زیبایی و دل‌انگیزی و... می‌تواند مورد بررسی قرار بگیرد. شاعرانی که دست به توصیف طبیعت می‌زنند، این حقیقت را دریافته‌اند که از نظر کودک، مرزی میان جاندار و بی‌جان، وجود ندارد و به گونه‌ای، خود را جای آنان می‌گذارند و از دریچه چشم آن‌ها به طبیعت می‌نگرند تا بتوانند با زبانی ساده و قابل فهم، اشعار دل‌نشینی برای مخاطب خود بسرایند.

شاعران در اشعار وصفی، معمولاً به توصیف مناظر، فصل‌ها، حیوانات (پرندگان، چارپایان، حشرات)، گل‌ها و درختان و سایر مظاهر طبیعت می‌پردازند که این توصیف‌ها، یا عینی هستند، یا ذهنی، یا روایی یا تصویری. در وصف عینی، شاعر با توجه به مشاهداتش، هر آنچه را که می‌بیند، بیان می‌کند و سعی دارد که کودک و نوجوان را در مقابل تابلویی قرار دهد که ممکن است پیش از این، مانند آن را یا ندیده باشد یا دیده، اما به آن دقت نکرده باشد. او با این کار، مخاطبان خود را به تفکر و تأملی دوباره وا می‌دارد:

نی‌زار را دیدم/ در ظهر شهریور/ تاجی از آتش داشت/ انگار او بر سر/
نیزار پیچاپیچ/ نی‌زار تو در تو/ خورشید می‌تابید/ بر سرنوشت او/
یک جفت مرغابی/ از او گذر کردند/ یک دسته سنجاقک/ در او سفر کردند/
نی‌زار را دیدم/ آرام و رؤیایی/ روئیده در مرداب/ گرم و تماشایی (مرادی، ۱۳۹۴: ۲۳)

توصیفی که در این شعر، صورت گرفته، کاملاً عینی است. مشاهدات دقیق و استفاده درست از حواس به‌ویژه حس بینایی، از عناصر مهم وصف عینی است که در این نمونه‌ها وجود دارد. در این نوع وصف، شاعر در حاشیه توصیف قرار دارد و خود را در جایگاه بیننده‌ای می‌گذارد که باید آنچه را که دیده، مطابق با واقعیت، به خواننده نشان دهد. در این نمونه، واضح است که قصد اصلی شاعر، ارائه یک تصویر محسوس از امور عینی است؛ به همین دلیل، در ماهیت اشیا، دخل و تصرف چندانی انجام نداده و سعی کرده از امور تخیلی و ذهنی، فاصله بگیرد و با استفاده از روش جزئی‌نگری و توجه به ثبت لحظه‌ها، گوشه‌ای از طبیعت را به تصویر بکشد.

در توصیفات ذهنی، مورد قابل‌مشاهده‌ای وجود ندارد و شاعر، هر آنچه را که در حافظه خود دارد، توصیف می‌کند:

رفته تا دور دست/ مانده بی همسفر/ من همان جاده‌ام/ از خودم خسته‌تر/
من همان جاده‌ام/ خالی از رد پا/ مانده‌ام سوت و کور/ سرد و بی‌ماجرای/
پشت فرسنگ‌ها/ گم شده خانه‌ام/ کوهی از فاصله/ مانده بر شانه‌ام/
رفتن و رفتن است/ هر نفس کار من/ دست‌کم کاش بود/ یک نفر یار من/
یک نفر مثل من/ مانده بی همسفر/ رفته تا دور دست/ از خودش خسته‌تر (مرادی، ۱۳۹۴: ۲۸)

در این شعر، شاعر به بیان لحظه‌های سخت تنهایی -که امری ذهنی است- پرداخته و اندوه حاصل از این تنهایی را توصیف کرده است. چنین توصیفی را نمی‌توان در گروه توصیف‌های شاعرانه ملموس قرار داد؛ چون فضای ذهنی و جهان درون شاعر را نمایش می‌دهد. در این گونه وصف، اگرچه به طبیعت و مظاهر آن توجه شده، پشت این توجه، نگاهی انتزاعی وجود دارد. درحقیقت شاعر با استفاده از امور قابل‌مشاهده که مخاطبانش با آن آشنا هستند، آنچه را که در ذهن دارد، بیان کرده و از عناصر عینی برای بیان اندیشه، احساس و عاطفه‌ای که از قبل، معلوم و مشخص است، استفاده کرده است. روایت در وصف روایی، یک عنصر داستانی است که با تدابیری، می‌تواند کارکرد شعری پیدا کند. این گونه شعرهای روایی و ماجراگونه، همواره در اشعار کودک و نوجوان وجود داشته و دارد و به‌شکل‌های گوناگونی بیان می‌شود. گاهی هم فقط روایت محض، بدون ابعاد وصفی و تصویری است:

کارنامه‌ها رسید/ گرم شد هوا چه زود/ ماجرا تمام شد/ این تمام قصه بود/ میزها کسل شدند/ باز تخته سیاه چرت می‌زند
مدام/ بی‌خیال تا سه ماه/ باد مهرگان رسید/ پاک کرد تخته را/ روی آن نوشت باز/ حرف‌های آشنا (شفیعی، ۱۳۹۳: ۱۴)
همان طور که مشاهده می‌شود، در این شعر، یک روایت ساده از پایان یافتن سال تحصیلی، تعطیلات تابستانی کسل‌کننده و شروع سال تحصیلی جدید، بیان می‌شود؛ بدون اینکه توصیف و تصویرسازی خاصی صورت گرفته باشد.

گاه روایت‌ها حالت تمثیلی به خود می‌گیرند؛ به این صورت که شخصیت‌های غیرانسانی مانند پرنده، گربه، پروانه و... ماجراها را پیش می‌آورند. استفاده از وصف‌های تمثیلی، این ظرفیت را دارد که آموزه‌های گوناگون را به روش غیرمستقیم به کودکان و نوجوانان آموزش بدهد:

دیروز ساعت پنج/ در باغ سبز شمشاد/ یک بچه زاغ کوچک/ از روی شاخه افتاد/ پروانه دید و غش کرد/ ترسید دختر باد/ حال بنفشه بد شد/ گنجشک گفت: ای داد!/ شاخه به گریه افتاد/ پشت درخت لرزید/ مامان زاغ اما/ یک ذره هم نترسید/ گل گفت: مادر زاغ/ غمگین نشد محال است/ آب از سرش گذشته/ یا اینکه بی‌خیال است/ مامان زاغ اما/ آرام بود و دلشاد/ چون که به جوجه‌اش داشت/ پرواز یاد می‌داد (اسلامی، ۱۳۹۰: ۱۸)

هدف از سرودن اشعار تمثیلی، نمایش زندگی و جلوه‌های گوناگون آن است. شاعر با آفرینش شعر تمثیلی، یک ماجرا یا حقیقتی از زندگی را از یک یا چند شخصیت خاص می‌گیرد و بسته به هدفی که در ذهن دارد، آن را با مقاصد فلسفی، اخلاقی یا اجتماعی یا با تخیلات شعری پیوند می‌دهد. سپس به آن ماجرا، زندگی و پویایی می‌دهد و در مقابل چشم مخاطب، تجسم می‌بخشد.

در این شعر، شاعر، بخشی از زندگی، یعنی ناتوانی کودک (جوجه کلاغ)، مهربانی و عاقبت‌اندیشی مادر (مادر جوجه کلاغ) و دخالت دایه‌های مهربان‌تر از مادر (سایر شخصیت‌های روایت) را که متأسفانه همه‌جا حضور دارند و با دخالت‌های بیجا و اظهارنظرهای بی‌مورد، ایجاد مزاحمت می‌کنند، به شیوه‌ای تمثیلی و با استفاده از نیروی تخیل به تصویر کشیده است. وصف تصویری، «توصیفی تصویرمحور و برآیند ترکیب‌های گوناگونی از بیان توصیفی و خیالی است که در شعر کودک، رواج دارد و در آن از شگردها و عواملی تصویرآفرین چون تشبیه، استعاره، نماد و... بهره می‌برند» (باقی‌نژاد، ۱۳۹۷: ۱۱۳). در این نوع شعرهای وصفی، نگرش شاعر، در لابه‌لای تصاویر گنجانده می‌شود. او با استفاده از شگردهای زبانی، میان مفاهیم پنهان در شعر و صور خیال موجود در آن، پیوند ایجاد می‌کند و با این کار، به معنا و پیام شعر، کیفیت و ویژگی شاعرانه می‌بخشد. منشأ این‌گونه توصیف‌ها، هم امور مادی و قابل مشاهده‌شدن توسط شاعر است و هم دخل و تصرف او در امور مادی. او عنصر خیال را به آنچه که می‌بیند، می‌آمیزد و تصویر جدیدی می‌آفریند. به عبارت دیگر، «برداشت خیالی خود را از امور بیرونی، ترسیم و توصیف می‌کند» (همان).

دکمه‌های پیراهن نارنجی‌اش را بست/ کت و شلوار زردش را پوشید/ دستمال گردن قرمز را بست/
با عطر باران خودش را خوش‌بو کرد/ کفش‌های قهوه‌ای‌اش هم جفت شده بود/ پاییز به مهمانی باغ می‌رفت (تولایی، ۱۳۹۹: ۳۲)

جاندارانگاری و تخیل شاعرانه، در ایجاد توصیف تصویری در این شعر، نقش اساسی دارد و چون توصیف‌های تصویری، برای کودکان و نوجوانان به‌ویژه کودکان، جذابیت دارد، شاعران از این دو عنصر، زیاد استفاده می‌کنند و از این رهگذر، به اشعار، بُعد عاطفی و احساسی هم می‌بخشند.

۲-۱-۱-۲- مرثیه در شعر کودک و نوجوان

در میان مضامین شعری گوناگونی که برای کودکان و نوجوانان وجود دارد، مرثیه نیز دیده می‌شود. این مرثیه‌ها بیشتر از نوع شخصی و مذهبی است. در برخی موارد نیز شاعران ارزش‌های ازدست‌رفته گذشته را با عنوان سوگ‌سروده یا «اندوه‌یاد»، بیان می‌کنند که نوع اخیر، بیشتر در اشعار نوجوانان مشهود است.

الف- مرثیه‌های شخصی در شعر کودک و نوجوان: مرگ، از مفاهیمی است که به واسطه داشتن ماهیتی تلخ، در اشعار کودک و نوجوان، چندان به آن پرداخته نمی‌شود. این در حالی است که نباید به دلیل یک سری از عوامل مثل مشکل بودن تفهیم مرگ، به ویژه برای کودکان و شکننده بودن روحیه آن‌ها، از بیان این واقعیت سر باز زد. عکس‌العملی که در مقابل رویدادهای تلخ، بروز می‌کند، درحقیقت یک احساس هیجانی و کاملاً طبیعی است. «اندوه، راهی برای سالم ماندن یک فرد دل‌شکسته است. چون کودکان نیز دستخوش واکنش‌های هیجانی می‌شوند که بسیار مشابه تجارب افراد بالغ نسبت به مرگ است؛ لذا باید به آنان اجازه بروز احساسات را داد. سرکوب هیجانات، می‌تواند ناخوشایند باشد و به پریشانی یا حتی بیماری روانی منجر شود. هنگامی که کودکان برای نخستین بار عواطف دردناک را تجربه می‌کنند، فراهم کردن فرصت ابراز این احساس، امری حیاتی است» (نجاریان، ۱۳۷۵: ۱۱۵).

مامان من امروز می‌گفت: / یک ماه یعنی چهار هفته / الان دقیقاً چهار هفته است / بابای من از خانه رفته /
رفته ولی آخر چه جوری؟ / او کفش‌هایش را نبرده / یعنی کجا رفته که حتی / قرص و دوایش را نبرده؟ /
خیلی نمی‌دانم چرا او / دیگر نمی‌آید به خانه / فهمیده‌ام دست خودش نیست / دیگر نمی‌گیرم بهانه /
امروز عکس خوشکلیش را / در قاب ده تا بوس کردم / گلدان او را آب دادم / تسبیح او را بوس کردم (اسلامی، ۱۳۹۷: ۱۶)

در این نمونه شعر، با کودکی مواجهیم که ابتدا از نبود پدر در رنج است و در انتظار او به سر می‌برد؛ اما رفته‌رفته باور می‌کند که بازگشتی برای او متصور نیست. پس می‌پذیرد که با مرور خاطرات خوش و دیدن عکس‌های پدر، خود را آرام کند و هیجان‌های منفی را از خود دور سازد و این‌گونه با نبود پدر و حجم وسیع دلتنگی‌اش کنار بیاید.

نوع دیگری از شعر وجود دارد که اگر نام سوگ‌سروده بر آن گذاشته شود، بی‌ربط نیست. گاه انسان به سوگ عزیزی می‌نشیند که از دنیا رفته است و دیگر امیدی به بازگشتش نیست. گاهی نیز از دوری یک عزیزی رنج می‌برد که باید باقی عمرش را در انتظار دیدنش سپری کند و هر روز به سوگ دل خود بنشیند و زمزمه‌های مرثیه‌گون سر بدهد. این دسته اشعار، دربردارنده مضمون هجران هستند:

مرا دیوانه و شب‌گرد او کرد / مرا غمگین مرا دل‌سرد او کرد / سفر با دست خود گنجشک را برد / به او نفرین که هرچه کرد
او کرد (نظاری، ۱۳۹۱: ۱۰)

این سبک شعرها در سروده‌هایی که برای نوجوانان نوشته می‌شود، نمود بیشتری دارد. بسیاری از نوجوانان نمی‌توانند به راحتی احساسی را که با آن درگیر هستند، به زبان بیاورند؛ شاعران با در نظر گرفتن این نکته و آگاهی از سلیقه و علاقه آنان، اشعاری می‌سرایند که با نیازهای حقیقی دنیای‌شان انطباق و تناسب داشته باشد:

بی خاطرات تو چه هستم من / جز یک دل تنها و سرگردان / یک تک‌درخت پیر در یک کوه / یک چتر بی‌مصرف پس از
باران /
بی خاطرات تو فقط آهم / یک قوطی ام، یک قوطی خالی / جا مانده در دوری یک صحرا / بی هم‌سخن بی شور و
خوش‌حالی /
بی خاطرات تو مدادم من / یک ذره از من مانده کوتاهم / گفتم که بی تو حال من خوش نیست / گفتم که بی تو غصه‌ام
آهم /

با خاطرات تو ولی رودم / یک رود پرماهی پر از رفتن / هر جا که می‌خواهی برو اما / این خاطرات را نگیر از من
(سپاهی یونسی، ۱۳۹۴: ۱۰)

وقتی مخاطب نوجوان، شعری می‌خواند که تمام ناگفته‌هایش در آن بیان شده، به آرامش می‌رسد و احساس رهایی می‌کند؛ رهایی از فشارهای روانی‌ای که به دلیل دوری و دلتنگی عزیزی، بر جاننش نشسته است. خواندن این نوع شعرها به او کمک می‌کند تا رها از تلاطم‌های شدید روحی، آرام بگیرد و با مرور خاطرات شیرینی که به یاد دارد، روزگار هجران را بر خود راحت‌تر بگذراند.

ب- مرثیه‌های مذهبی در شعر کودک و نوجوان: همان‌طور که پیش از این گفته شد، سوگ‌سروده‌های مذهبی، اشعاری هستند که شاعران با توجه به اعتقادات و باورهای دینی خود، در مرگ یکی از بزرگان مذهبی و دینی می‌سرایند. این نوع مرثیه معمولاً در رثای امام حسین و یاران وفادارش سروده می‌شود:

او آن هوا را باز بویید/ دل را به دریا بست و برخاست/ قول بزرگی را به خود داد/ او بچه‌ها را شاد می‌خواست/ هرچند
مَشکَش تشنه بود اما/ در چشم او رودی روان بود/ عکسش میان آب افتاد/ برخاست فکر کودکان بود/
مشکش دوباره زخم برداشت/ دستش میان آب چرخید/ او در میان شعله‌ها بود/ برخاست؛ اما آب خشکید/
ما نام او را مثل گل‌ها/ از باد و از باران شنیدیم/ نامش امیدی در شب ماست/ عباس را در ماه دیدیم (شهابی، ۱۳۹۱: ۳۴)

عاشورا و اتفاق‌هایی که در آن رخ داده است، یکی از غنی‌ترین ذخیره‌های فکری و احساسی شاعران معتقد بوده است و از اینکه در این زمینه، شعری بسرایند، بر خود می‌بالند. از دیگر سو، شاعران، توجه به واقعه عاشورا و گفتن از آن را وظیفه خود می‌دانند که این، هم نشئت گرفته از علاقه‌ای است که به امام حسین و خاندان گرامی ایشان دارند و هم به منظور پیروی از دستورات ائمه معصومین است که همواره بر زنده نگه داشتن نام و یاد عاشورا، تأکید داشته‌اند. «مرثیه‌های مذهبی به‌ویژه اشعار عاشورایی، عموماً، از دیدگاه درون‌مایه و ساختاری، به دو دسته مشخص قابل تقسیم هستند. دسته اول، با پرداختن به جنبه تاریخی، روحی و عاطفی ماجرا، با سرایش سوزناک‌ترین مراثی ظهر عاشورا، عواطف خویش را مصروف سوگواری نگاری کرده‌اند و خواننده را با دریای موجی از عواطف، غلیان کرده و داغ‌دار و مصیبت‌زده باقی می‌گذارند. دسته دوم، گروهی‌اند کاربردی‌تر، اجتماعی‌تر و حماسی‌تر عمل می‌کنند... اینان با در نظر گرفتن ظلم و مظلومیت حضرت حسین (ع)، ماجرا را بیشتر از زاویه ظلم‌ستیزی، حرکت مصلحانه و انقلابی حضرت و درنهایت، عاقبت کار می‌نگرند» (شادکام اوغانی، ۱۳۸۶: ۳). عرصه نقد در شعر کودک و نوجوان، محدود است و بیشتر از منظر احساس، به مضامین نگریسته می‌شود. اشعاری که برای نمونه آورده شده است، در گروه اول قرار می‌گیرند:

تو از تبار آب‌ها/ نه، آب از تبار توست/ و آب بعد سال‌ها/ هنوز بی‌قرار توست/
اگر کشید دشمنی/ به خشم، گوشواره را/ به چشم تو ندیده بود/ درخشش ستاره را/
صدای تازیانه‌ها/ تو را عذاب داده بود/ تو از تبار یاسی و/ کبود، رنگ تو نبود (شامانی، ۱۳۹۷: ۱۷)

از دیگر مرثیه‌های مذهبی که در شعر کودک و نوجوان، بسیار مورد توجه است، اشعاری است که درباره امام علی (ع) سروده می‌شود:

ماه امشب خسته و تنهاست/ نخل‌ها امشب نمی‌خوابند/ کوچه‌های بی‌تو غمگینند/ چاه‌ها بی‌تو چه بی‌تابند/
با تو هر شب کودکان شهر/ لحظه‌هاشان طعم خرما داشت/ تا تو بودی بی‌کسی می‌رفت/ هر یتیمی با تو بابا داشت/ جای تو خالی است ای مولا/ در میان کوچه‌ها امشب/ کیسه‌ات روی زمین مانده/ پس کجا مانده‌ای، کجا امشب؟ (همان: ۱۱)

ج- مرثیه‌های حسرت در شعر کودک و نوجوان: مرثیه حسرت، که به معنای غم غربت و حسرت بر گذشته است، احساسی عمومی و طبیعی است که با گذشته فرد و خاطرات او رابطه مستقیم دارد. درون‌مایه این نوع اشعار، نگاهی

حسرت‌آلود به روزهای خوب گذشته است و چون از عاطفه و احساس، سرشار بوده و با سوزوگداز، بغض و اشک، همراه است، «شاعر را وا می‌دارد که به یاد خاطرات گذشته، مویه و نوحه سر دهد؛ بنابراین این‌گونه اشعار را نیز می‌توان به‌نحوی مرثیه دانست» (شمیسا، ۱۳۹۴: ۲۲۶). این نوع اشعار، معمولاً با وصف طبیعت و یاد روزگاران کهن همراه است. یکی از موتیف‌های این‌گونه اشعار، موتیف «آن روزها رفتند» است که انسان در این اشعار، به دوران خوش گذشته حسرت می‌خورد و به یاد رفتگان، نوحه سر می‌دهد (همان: ۱۳۳).

کودکان و نوجوانان از نظر سنی، آن‌قدر بزرگ نیستند که تجربه زندگی گذشته را با زندگی کنونی خود مقایسه کنند. اشعاری که با این موضوع در ادبیات کودک و نوجوان دیده می‌شود، بیشتر از آنکه حس کودک یا نوجوان باشد، زمزمه‌های بزرگسالانه‌ای است که شاعران با احساسات زلال و لطیف خود سروده‌اند:

آه! یادش به خیر آن دوران / سقف ما پاک بود، آبی بود / زیر بال و پر کبوترها / یک بغل شعر آفتابی بود /
یک‌به‌یک وقتی از سر کوچه / مثل رؤیا عبور می‌کردند / بال در بال هم کبوترها / آسمان را مرور می‌کردند /
شهر، انگشتر قشنگی بود / آسمان یک نگین فیروزه / خاطراتم پر از پریدن‌هاست / با همان شعرهای هر روزه /
با دو دست سیاه خود خط زد / شهر، مشق کبوترانش را / چشم‌ها بغض را بغل کردند / دود پر کرد آسمانش را
(مردانی، ۱۳۹۶: ۱۶-۱۵)

در این شعر، شاعر، خاطره‌ای از یک گذشته دور را به یاد می‌آورد که دیگر نشانی از آن نیست. نه آبی آسمان همان رنگ است و نه ردی از صف کبوتران برجاست. شهر، شور و حالش را از دست داده و دود و آلودگی، بر تمام زیبایی‌ها خط کشیده است. دیدن این مناظر و مقایسه آن با روزگاران خوب گذشته است که باعث دل‌تنگی و درنهایت منجر به بیان حسرت‌آلود و اندوه‌بار شاعر شده است. هرچه بر میزان این حس دل‌زدگی و ناخرسندی، افزوده شود، سوزوگداز شعر هم بیشتر می‌شود.

۲-۱-۳- شادی‌نامه

در ادبیات کودک و نوجوان، شادی‌نامه‌ها آثاری‌اند با محتوایی شاد و سرگرم‌کننده. از آنجا که سلامت ذهن رابطه‌ای مستقیم با شادی دارد، و کودکان و نوجوانان با ذهن و روانی سالم می‌توانند زندگی موفق‌تری داشته باشند، آموزش شادبودن و فراهم کردن زمینه‌هایی برای تقویت این حس، یکی از ابزارهای ضروری در رشد و پرورش آن‌ها به شمار می‌رود. در اهمیت این موضوع، همین بس که برخی پژوهشگران، بخش مستقلی در ادبیات به وجود آورده‌اند به نام «ادبیات تفریحی» که محتوایی صرفاً سرگرم‌کننده و شادی‌آفرین دارد.

شادی برخلاف اندوه که وادارنده به سکون است، سازنده و محرک است. شادی گاه به‌دلیل عوامل درونی ایجاد می‌شود و گاه، عوامل بیرونی. عوامل بیرونی مانند بازی، قصه، نقاشی، کاردستی، چيستان، جشن‌ها و... است و از عوامل درونی، می‌توان به احساسات خوشایندی نظیر حس رهایی و سبک‌بالی، آسودگی وجدان یا حس رضایت قلبی، که به دنبال انجام کار خوبی در درون فرد ایجاد می‌شود و او را به اوج لذت و شادمانی می‌رساند، اشاره کرد:

این روزها حس می‌کنم / احساس من رنگی شده / حتی سکوت سنگ‌ها / ساز خوش‌آهنگی شده /
این روزها حس می‌کنم / جاری شدم، جاری، زلال / سییم رسیده! دور دور / از سیب‌های ترس و کال /
حس می‌کنم چشمان من / رد می‌شوند از سقف‌ها / حس می‌کنم گم کرده‌اند / کابوس‌ها خواب مرا /
حس می‌کنم یک تاجر / یک تاجر از جنس بهار / لبخند صادر می‌کنم / تا قلب‌های قصه‌دار (لطف‌الله، ۱۳۹۴: ۴۸)
وقتی حال دل، خوش باشد، ناکوک‌ترین سازها خوش‌آهنگ می‌شوند و وقتی دل، آرام است، حس رهایی و سبکی نابی را می‌توان تجربه کرد و جاری و روان بود همچون زلال چشمه‌سارها در پی ستردن اندوهی از چهره‌ای یا دلی. نگرش‌های مثبت

و منفی به امور، می‌تواند در ایجاد شادی یا غم دخیل باشند؛ بنابراین هیچ پدیده‌ای نیست که به خودی خود، شادی‌آفرین یا غم‌افزا باشد؛ بلکه این ذهنیت و برداشت فرد از پدیده‌هاست که او را شاد یا اندوهگین می‌کند. اگر فرد، با یک نگرش مثبت به اتفاق‌های پیرامون خود بنگرد و بر خود سخت نگیرد، حس ناب شادمانی را در کوچک‌ترین مظاهر زندگی هم می‌بیند؛ آن‌گاه مجالی برای جولان دادن غم نمی‌ماند:

تازه فهمیده‌ام معنی زندگی چیست/ گوش دادن به یک قطعه موسیقی ناب/
لذت خورد هندوانه/ یا که نوشیدن چای عصرانه با دوست (سالاروند، ۱۳۹۴: ۲۸)

الف- بازی: بازی در دوران کودکی و نوجوانی، بیش از هر هدف جدی و کاربردی‌ای، فعالیتی تفریحی و سرگرم‌کننده است که شادی و نشاط را در خود و به دنبال دارد. بازی از هر نوع (فکری، تخیلی و فیزیکی) که باشد، همیشه بهترین فعالیت برای کودک و نوجوان است. در جریان بازی کردن، دقت، حافظه، تخیل، نظم و انضباط، چالاکی و مهارت، قدرت جسمانی و تصمیم‌گیری درست و... پرورش می‌یابد و آن، به تدریج کودک و نوجوان را از نظر روحی، ذهنی، عاطفی، اجتماعی و حتی جسمی، برای ورود به چالش‌های زندگی، آماده می‌سازد. دنیای بازی را می‌توان کوچک‌شده دنیای واقعی دانست و آن را به عنوان درسی از کتاب زندگی فرض کرد که کودک تا وقتی که بزرگ می‌شود، روزی چند بار از روی آن مشق می‌نویسد. این مشق زندگی، در خاله‌بازی دخترچه‌ها بسیار جدی است. خاله‌بازی، یکی از بهترین و آموزنده‌ترین بازی‌هاست. در این فرایند، گویی زندگی با تمام گستردگی‌اش، کوچک می‌شود و کودک با همه کوچکی‌اش، بزرگ. این بازی تقلیدی، نقش بسیار مؤثری در شناخت کودک از مسائل زندگی دارد. او چالش‌های زندگی واقعی را در ابعادی کوچک، در جریان بازی خود تجربه می‌کند و به نقاط ضعف و قوت خویش پی می‌برد، احساس مسئولیت را می‌آموزد و اعتمادبه‌نفس خود را بالا می‌برد؛ گویی خود را برای ورود به دنیای بزرگ‌سالی آماده می‌کند:

عروسک جان کجایی؟/ بیا بنشین کنارم/ همین جا پیش من باش/ که با تو کار دارم/
برای تو خریدم/ کش و سنجاق و شانه/ که مویت را ببافم/ من الان دانه‌دانه/
تو تنها ده دقیقه/ تحمل کن، تحمل/ من الان مثل مامان/ به مویت می‌زنم گل (داوری، ۱۳۹۳: ۱۱)

ب- قصه: قصه‌گویی، یک فعالیت تربیتی است که نقش مهمی در کامل شدن شخصیت کودکان و نوجوانان دارد. یک قصه خوب، می‌تواند ارزش‌های اخلاقی بسیاری همچون جوانمردی، راست‌گویی، شجاعت، دانایی و... را در وجود کودکان و نوجوانان نهادینه کند. قصه‌ها همچنین در ایجاد آرامش، تأثیر قابل توجهی دارند و این امکان را برای کودک و نوجوان فراهم می‌سازند که فشارها و اضطراب‌های احتمالی روزمره را به دست فراموشی بسپارند. آنان با خواندن قصه‌ها و تفکر درباره رخدادها و شکل رفتار و نوع گفتار شخصیت‌های قصه و نتایج اعمال، به مرور زمان، توانایی درست‌اندیشیدن را برای غلبه بر مشکلات می‌آموزند و تلاش می‌کنند مانند اشخاص مثبتی که آنان را الگوی خود قرار داده‌اند، تبدیل به انسانی اجتماعی شوند که اصول، قواعد و مناسبت‌های اخلاقی، اجتماعی و دینی جامعه را می‌شناسد و مطابق با آن رفتار می‌کند:

یکشنبه صبح/ خورشیدخانم/ اومد میون آسمون/ فرشته ناز و قشنگ/ از خونه‌اش اومد بیرون/ از بالای ابرا پرید/ تا برسه زود به زمین/ حالا بیا بچه خوب/ قصه امروز و ببن/ فرشته رفت به کوچه‌ای/ به کوچه‌ای خیلی قشنگ/ کاشته بودن تو کوچه باز/ گل‌های ناز و رنگارنگ/ کوچه حسابی بود تمیز/ آشغال و خاک اونجا نبود/ رفتگر اونجا کار می‌کرد/ از صبح خیلی خیلی زود/ هنوز صدای خش‌خشی/ از توی کوچه می‌اومد/ که اونجا دید فرشته باز/ یه اتفاق خیلی بد/ ماشینی وقتی رد می‌شد/ می‌ریخت بیرون آشغال/ وای کوچه شد زشت و کثیف/ به کی بگه غصه‌هاشو/ فرشته زود آورد بیرون/ اون عصای

جادویی شو/ عصاشو زد به ماشین/ که رفته بود خیلی جلو/ ماشین اومد عقب عقب/ راننده هم اومد پایین/ ترسیده بود خیلی زیاد/ همون جا افتاد رو زمین/ فرشته گفت: پاشو پاشو/ ببین کثیف شد خیابون/ به فکر رفتگرها باش/ مردای خوب و مهربون/ کار می کنن تموم روز/ تا شهر ما تمیز باشه/ راننده گفت با خجالت/ فرشته قشنگ باشه/ آشغالاشو تو سطلی ریخت/ با ماشینش از اونجا رفت/ فرشته هم که خسته بود/ پرید و توی ابرا رفت (خیامی، ۱۳۹۱: ۱۵-۱)

شاعر از آنجا که می داند انسان ذاتاً از شنیدن نصیحت و باید و نباید، خوشش نمی آید، به جای اینکه مستقیم به پند و اندرز بپردازد، سعی کرده با الگو قراردادن بی نظمی یک شهروند بی ملاحظه، زشتی و نتیجه بد عمل ناپسند آن فرد را در قالب قصه نشان دهد و مانند یک معلم، در جهت تعلیم و تربیت عمل کند و مخاطب را به تفکر وا دارد.

ج- نقاشی: یکی دیگر از فعالیت هایی که همیشه از سوی کودکان و نوجوانان با اقبال مواجه می شود، نقاشی است. نقاشی کردن، باعث افزایش مهارت ها و بالارفتن اعتماد به نفس و قابلیت های ذهنی می شود. همچنین آن در افزایش تمرکز، نقش مهمی دارد.

برای بعضی از کودکان و نوجوانان، صحبت کردن از احساسات درونی، کاری است سخت و آنان نمی توانند به راحتی آن را بروز دهند؛ بنابراین توسط رنگ ها و خطوط، احساسات خوب یا بد خود را به تصویر می کشند و با این روش، با دیگران ارتباط برقرار می کنند:

با اینکه پشت میله های/ بدشکل و بدرنگ است جای/ از دورها هم می درخشد/ رنگین کمان بال هایت/ آهسته پشت میله ها باز/ چتر خودت را باز کردی/ توی خیال رنگی خود/ تا آسمان پرواز کردی/ من می کشم نقاشی ات را/ با رنگ هایی روشن و شاد/ آنجا تو را توی قفس، نه/ من می کشم آزاد آزاد (هاشمی، ۱۳۹۱: ۳۹)

در این نقاشی، مفهوم والای آزادی به تصویر کشیده شده است. نقاش در این تصویر، با آگاهی، قفس را سیاه و زشت، و آزادی را با رنگ های روشن و شاد کشیده تا با این ترکیب رنگ ها بگوید که درست است که قفس، جایگاه نفرت انگیزی است که همه موجودات از آن گریزان اند، آن با تمام سیاه بودنش، هرگز نمی تواند سرشت زیبای کسی را که در بند گرفتار شده، زشت کند و فضایل اخلاقی او را بگیرد.

درست است که نقاشی کودکان، روشی برای شناخت روحيات شان است، این به آن معنا نیست که همیشه نقاشی ها دارای مفهوم خاصی هستند. گاهی اوقات نقاشی ها هیچ معنی ای ندارند؛ مانند خط خطی هایی که اغلب در نقاشی ها دیده می شود. کودکان دو تا چهار سال معمولاً از خط خطی کردن لذت می برند. در این سن، هیچ واقعیتی در تصاویر وجود ندارد و اندیشه ای پشت نقاشی ها نیست:

چند خط منحنی/ می کشم در دفترم/ دفتر نقاشی ام/ می شود تاج سرم/ دفتر نقاشی ام/ دفتر گنج من است/ گرچه گنجم کاغذی است/ حاصل رنج من است/ هست تشویق پدر/ بهترین استاد من/ کشف شد با چند خط/ گنج استعداد من (بکتاش، ۱۳۹۱: ۱۰)

د- کاردستی: ساختن کاردستی به عنوان یک فعالیت سرگرم کننده، مانند سایر روش های آموزشی، فعالیت هدف داری است که باعث می شود مغز، فرایند تجزیه و تحلیل را به خوبی تجربه کند؛ سپس موجب تقویت تفکر، حافظه و قوه خلاقیت شود:

ساختم با گردو/ لاک زیبایش را/ با نخود چسباندم/ سر و پاهایش را/ هست لاک زیبایش/ نصف پوست گردو/ شده هم بازی من/ لاک پشت کم رو (شفیعی، ۱۳۹۳: ۱۸)

ه- جشن‌ها (عروسی، تولد، انواع مهمانی و...): هر مهمانی‌ای که شادی در آن رواج داشته باشد، می‌تواند برای کودکان و نوجوانان، دل‌خواه باشد؛ اما بیش از همه، تولدها مورد استقبال قرار می‌گیرند. دلیل آن، این است که می‌دانند به یک جشنی دعوت شده‌اند که مختص آنان برگزار شده؛ بنابراین در خود، احساس غرور می‌کنند. کودک و نوجوانی هم که برایش جشن تولد برگزار می‌شود، چون به این باور می‌رسد که وجودش برای خانواده اهمیت دارد، عزت نفسش بالا می‌رود و همین علت‌های ساده، به رشد احساسی و اجتماعی کودک و نوجوان منجر می‌شود و به آن‌ها در برقراری روابط دوستانه و اجتماعی، کمک می‌کند:

یک تولدم چیه؟/ یه اردک تپل‌میل/ تو دست من بادکنکه/ بابام می‌آد با دسته گل /
عکس می‌گیریم چیلیک چیلیک/ کلاه دارم روی سرم/ مامان می‌گه مبارکه/ تولد گل‌پسرم (هاشم‌پور، ۱۳۹۳: ۳)

و- چیستان: چیستان، شعری است که چیزی را بدون اینکه نامی از آن ببرد، توصیف می‌کند و ذهن خواننده یا شنونده را به تکاپو و می‌دارد تا پاسخ را دریابد و لذت این موفقیت را درک کند. برخی صاحب‌نظران، چیستان را به‌دلیل ماهیت آموزشی‌اش، جزو ادب تعلیمی دانسته‌اند؛ اما به‌دلیل حالت سرگرم‌کننده و شادی‌آفرینی که دارد، می‌تواند جزو ادب غنایی از نوع شادی‌نامه هم قرار بگیرد. این ویژگی در اشعار کودک و نوجوان پررنگ‌تر است:

باز راه افتاده است/ کار من با یک مداد/ هیچ‌کس غیر خودم/ مطلبی یادم نداد/
جامداد کوچکم/ جعبه ابزار من است/ ساختن با واژه‌ها/ روز و شب کار من است/
در میان جعبه‌ام/ پیچ و انبردست نیست/ کنج‌کاوی کن بگو/ کار من در خانه چیست؟ (بکتاش، ۱۳۹۱: ۲۶)

با توجه به نشانه‌هایی که در شعر، دیده می‌شود، ذهن پویا و کوشا، جواب را که «نویسندگی» است، می‌یابد و از این اکتشاف سرگرم‌کننده و نشاط‌آور، احساس قدرت می‌کند.

۲-۱-۱-۴- مناجات‌نامه

مناجات‌نامه‌ها را می‌توان وجه نیایشی ادبیات غنایی دانست که حاصل اظهار نیاز و عجز بنده به درگاه خداوند بی‌نیاز است. شعر کودک و نوجوان، دارای ابعاد آموزشی گسترده‌ای است که یکی از مهم‌ترین ابعاد آن، پرداختن به مضامین دینی است. دین و ادبیات، از دیرباز با هم در پیوند بوده‌اند. شعر به‌عنوان بخشی از ادبیات، از مهم‌ترین ابزارهای تقویت مفاهیم و آموزه‌های دینی در کودک و نوجوان است که علاوه بر پاسخ‌دهی به پرسش‌های دینی کودک، با روشی غیرمستقیم، مفاهیم معنوی را به او آموزش می‌دهد؛ به همین سبب، تأثیر عمیقی در رفتار کودک دارد. از آنجا که مخاطب کودک، توانایی فهمیدن و درک جمله‌های سنگین را ندارد، شاعران با استفاده از شیوه‌های ساده نوشتاری و لحن و بیانی مناسب با ذوق و در حد درک کودک، معانی بلند آسمانی و دینی را برای آنان قابل‌فهم می‌کنند و با این کار، مخاطب را در مسیر درست اندیشه‌های دینی، هدایت می‌کنند:

به نام خداوند هر دو جهان/ خداوند بخشنده مهربان/ خدایی که پروانه را آفرید/ گل و خنده و خانه را آفرید
به پروانه بالی پر از رنگ داد/ به گل بو و رقصی خوش‌آهنگ داد/ خداوند دریا خداوند کوه/ خداوند یک غنچه پرشکوه
(رحمان‌دوست، ۱۳۹۴: ۲)

دعا و نیایش در کودکی، تأثیر مثبتی بر روح و روان فرد می‌گذارد؛ حتی اگر به‌درستی متوجه معنا و مفهوم الفاظ و عبارات نشود. او معنای رازونیز با خدا را در قلمروی خارج از قلمروی واژگان و عبارات دریافته است و هنگام صحبت با خدا، در باطن خویش احساس می‌کند تکیه‌گاهی مهربان‌تر، محکم‌تر و مطمئن‌تر از پدر و مادر دارد و همین امر، احساس امنیت و

آرامش را در وجود او می‌پروراند؛ بنابراین دعا و نیایش اگر به اندازه چند جمله کوتاه نیز باشد، در دفع اضطراب و جذب حال خوب، مفید و مؤثر است. وقتی چشمان خود را می‌بندیم و رو به سوی مقصد مشخصی شروع به دعا و نیایش می‌کنیم، به این می‌ماند که راهی یک سفر معنوی می‌شویم که لذتش از سفرهای دنیایی بیشتر است. دعا بالی می‌شود برای نیایش‌کننده و او را به اوج می‌رساند؛ جایی که فقط معبود است و او:

بالن دعای ما چه نرم / می‌رود به سوی آسمان / در کنار هم نشسته‌اند / کاروانی از مسافران
در هوای رفتن سفر / سینه می‌شود پر از امید / با دعا همیشه می‌شود / تا به بی‌کرانه پر کشید
باورت نمی‌شود دلم / سال‌ها سفر نرفته است / قبل از این مسافرت دلم / با دعا سفر نرفته است
می‌روم که از ته دلم / لحظه‌ای خدا خدا کنم / هم برای مادر و پدر / هم برای خود دعا کنم (علوی فرد، ۱۳۹۶: ۴-۳)

هر ذره‌ای که در جهان هستی وجود دارد، دارای ادراک و شعور است که آنان را در برابر نام پروردگار، به تعظیم و تحمید برمی‌انگیزد. آن‌ها خوب و بد را می‌فهمند و در برابر هر رویدادی، از خود واکنش نشان می‌دهند:

نام تو را روی درختان / وقتی نوشتم بار دادند / نام تو را از شاخه چیدند / بردند و به بازار دادند / نام تو را بر گل نوشتم / هر
سنگ شد پروانه، پر زد / پس عطر نامت از دل گل / تا کوچه‌های شهر سر زد / نام تو را دادم به یک ابر / عاشق شد از او شعر
بارید / می‌گفت: باید جای گندم / در خاک شعرم را بکارید / من شعر او را روی کاغذ / با جمله‌ای کوتاه گفتم / نام تو را دادم به
این شعر / وقتی که بسم الله گفتم (مردانی، ۱۳۹۶: ۵-۴)

گاه انسان، هنگام سیر خود در جهان هستی، آن‌چنان مسحور زیبایی پدیده‌ای از خلقت می‌شود که ناخودآگاه لب به ستایش پروردگار می‌گشاید و در شوری وصف‌ناشدنی فرو می‌رود؛ شوری که حاصل تفکر عمیق در قدرت بی‌پایان الهی است. شاعران حوزه کودک و نوجوان، در اشعار خود، حضور خدا در جهان هستی و سریان عشق او در رگ‌های عالم خلقت را همراه با زیبایی‌های بی‌نظیر و حیرت‌آور، بسیار دل‌پسند نشان داده‌اند. در این اشعار، خداوند در جزئی‌ترین پدیده‌های طبیعت، حضور دارد و با تمام اجزا و عناصر آن پیوند خورده است:

جاده بود و ابر و مه / لحظه‌ها همه تر بود / روی هرچه زیبایی / چشم من شناور بود / جاده توی مه گم بود / یک مسیر
روایی / دل به سوی او می‌رفت / رو به سوی زیبایی / جاده بود و یک خلوت / پای من پر از رفتن / انتهای آن چون راز / حس
کشف آن در من / هر طرف، قشنگی پر / لحظه‌ها تماشایی / هرکجا نشانی داشت / از خدایی زیبایی / با نگاه مشتاقم / تا به انتها
رفتم / مثل اینکه با جاده / دیدن خدا رفتم (لطف الله، ۱۳۹۴: ۸)

۲-۱-۱-۵- شکواییه

یکی از موضوعاتی که زیرمجموعه نوع ادبی غنایی قرار می‌گیرد، بث‌الشکوی یا شکواییه است که برپایه شکایت شکل می‌گیرد و حاصل غم و دل‌آزردگی‌ای است که به دنبال بدبختی، ناکامی، مصیبت یا هر اتفاق ناخوشایند دیگر به وجود آمده و شاعر را بر آن داشته که زبان به شکایت بگشاید. شکواییه انواع گوناگونی دارد؛ از نظر زبان و بیان، به شکوه‌های طنزآمیز و جدی، و از نظر محتوا، به چهار نوع شخصی، اجتماعی، سیاسی و فلسفی تقسیم شده است و دانشنامه جهان اسلام، «نوع عرفانی» را به آن افزوده است (حداد عادل، ۱۳۷۵: ۳۴۳).

انسان، موجودی است که هرگز به رضایت و خرسندی نمی‌رسد؛ به همین دلیل، همیشه در حال شکایت از خود، جامعه، اطرافیان یا محیط پیرامونش است. این مشکل فقط در بزرگسالان دیده نمی‌شود؛ بلکه در دنیای کودکان و نوجوانان نیز به وفور یافت می‌شود؛ با این تفاوت که به دلیل تمایز در دغدغه‌های این رده‌های سنی، مضامین شکایت‌ها با هم فرق دارند.

در دوره کودکی، شکایت‌ها اغلب به دلیل دعوای کودکانه، لجبازی در بازی‌های گروهی، حس تنهایی، وقت‌نگذاشتن والدین برای بازی با کودکان، بی‌اجازه دست‌زدن به وسایل شخصی کودک و... است. در ادامه، نمونه‌هایی از شکوایه‌های کودکان آورده شده است:

مامانی وقت نداره / واسم کتاب بخونه / همیشه از سرکار / خسته می‌آد به خونه /

بابایی وقت نداره / با من بیاد به بازی / الاکلنگ و تیشه / بازی خونه‌سازی /

خدای مهربونم! / خسته‌ام از کاراشون / کاشکی می‌شد یه عالم / وقت بخرم براشون (رضوانی، ۱۳۹۸: ۱۶)

والدین آگاه، می‌دانند که وقت‌گذراندن و بازی کردن با کودک، از اهمیت زیادی برخوردار است و باعث ایجاد پیوندهای عمیق عاطفی و صمیمیت می‌شود. همچنین آن، احساس ارزشمند و مهم بودن را در کودک پدید می‌آورد که در ایجاد امنیت روانی او بسیار مؤثر است. حال اگر والدین به هر علتی از بازی کردن با کودک، خودداری کنند، باعث ایجاد رنجش، لجبازی و بداخلاقی کودک می‌شوند.

یکی از مسائلی که اغلب اوقات، موضوع شکایت کودکان است، داشتن حس تنهایی و بی‌هم‌بازی بودن است؛ آنان به یک دوست نیاز دارند که با یکدیگر بازی کنند، بدونند، دعوا راه بیندازند و در یادگیری و بالابردن توانایی‌هایشان به هم کمک کنند؛ اما اگر این خلأ عاطفی، پر نشود، آنان گهگاه دچار تغییرات رفتاری مانند منزوی شدن، بداخلاقی، درون‌گرایی و... می‌شوند:

در خانه تنهایم همیشه / نه دوست، نه خواهر نه داداش / یک بچه، حتی بچه گربه / در خانه ما بود ای کاش / اسباب‌بازی که نشد دوست / نه حافظه دارد، نه گرم است / حتی عروسک مهربان نیست / قلبش فقط با پنبه نرم است / ای کاش لولو راست باشد / ای کاش یک لولو بیاید / من می‌نشینم پشت شیشه / تا شب شود تا او بیاید (اسلامی، ۱۳۹۷: ۲۰)

در دوره نوجوانی به دنبال تغییراتی که از نظر روحی، روانی، فکری و جسمی در فرد ایجاد می‌شود، طرز تفکر، دیدگاه، علاقه‌مندی‌ها، سلیقه‌ها، خواسته‌ها و دغدغه‌ها نیز تغییر می‌کند. آن‌ها نه کودک‌اند که برای نداشتن یا از دست دادن یک اسباب‌بازی یا خوراکی اعتراض کنند و نه خیلی بزرگ‌اند که مثل بزرگسالان، دغدغه‌های سیاسی، مذهبی یا اجتماعی داشته باشند. بیشتر شکایت‌های آن‌ها به دلیل درک‌نشدن از سوی اطرافیان به‌ویژه والدین، نارضایتی از تغییرات مربوط به سن بلوغ، مانند تغییر در صدا، چهره، هیکل و... داشتن احساس تنهایی، رخوت و بی‌انگیزگی، پیدایش احساسات جدید و ناشناخته، مقایسه شدن با هم‌سالان، بی‌توجهی به علاقه‌های نوجوان، بی‌حوصلگی، سردرگمی و... است. نمونه زیر، به‌خوبی بی‌حوصلگی یک نوجوان را نشان می‌دهد:

دل‌م می‌خواهد الان / کمی تنها بمانم / نه توی جمع باشم / نه درس را بخوانم / نه مهمان دوست دارم / نه مهمانی نه گردش / کمی مشغول فکرم / سر من روی بالش / نگاهم خیره مانده / به سقف صاف و خالی / تمام فکرهایم / عجیبند و خیالی / نمی‌دانم که الان / کی‌ام؟ یا چندچندم؟! / چه می‌خواهی دل من؟ / بگویم یا بخندم؟ (موسوی‌زاده، ۱۳۹۴: ۲۹)

یکی از ویژگی‌های بارز سن نوجوانی، غرور است که گاهی بر اثر بی‌توجهی والدین به این نکته و بروز رفتارهایی مانند مهربانی و دلسوزی‌های بی‌مورد و نابجا، به غرور و حس استقلال فرزندان آسیب وارد می‌شود:

از دست مادر حرص خوردم / دیروز پیش دوستانم / ای کاش می‌فهمید مادر / دیگر بزرگم، نوجوانم / دیروز دعوا کرده بودم / در مدرسه با هم‌کلاسم / مشیت و لگد خوردم حسابی / چون پرت شد یکهو حواسم / مادر که آمد تا مرا دید / بوسیدم و محکم بغل کرد / آن هم‌کلاسم صحنه را دید / خندید و هی من را میچل کرد / شد اسم‌های تازه من / بچه‌ننه، ترسو، نُر، لوس / با این قد و هیکل چه جوری / کاری به دستم داد یک بوس (موسوی‌زاده، ۱۳۹۴: ۱۹)

اشکال و عیب بزرگی که در بعضی از خانواده‌ها به شدت رواج دارد، عمل نادرست مقایسه کردن است. این رفتار ناپسند، نسبت به افراد در هر سنی که صورت بگیرد، تأثیری منفی بر جای می‌گذارد و نتیجه‌ای جبران‌ناپذیر به دنبال دارد که بدترین پیامد آن، از بین رفتن اعتماد به نفس و پیدایش حس حقارت، نفرت و عقده در فرد است:

این همه مقایسه/ بی دلیل و اشتباه/ روزگار من شده/ مثل فلفل سیاه/ دوستم همیشه خوب/ کاری و زرنگ و تیز/ خوش به حال او که هست/ پیش مادرم عزیز درس‌خوان و با ادب/ هوش و انضباط بیست/ مرغ من ولی چرا/ هیچ وقت غاز نیست/ گرچه داور سرم/ می‌کشد دوباره سوت/ سرزنش که می‌شوم/ می‌کنم فقط سکوت (همان: ۸)

یکی دیگر از بحران‌های رایج در دوره نوجوانی و بلوغ، تغییرات ظاهری مانند تغییر در صدا، لاغری یا چاقی، بینی بزرگ، جوش‌های نوجوانی و... است. چون نوجوان نمی‌تواند خود را با شرایط جدید وفق دهد، دائم احساس زشتی می‌کند و هر لحظه مقابل آینه می‌ایستد و از ظاهر خود، عیب‌جویی می‌کند. اگر این روند ادامه یابد، باعث سرخوردگی، کاهش اعتماد به نفس و گوشه‌گیری می‌شود و به تدریج او را از اجتماع دور می‌کند:

فکر می‌کنم زشتم/ بدقواره و چاقم/ کله‌گنده، کوتوله/ من شبیه سنجاقم/ کاش قرص زیبایی/ اختراع می‌کردند/ شربت قدافزایی/ اختراع می‌کردند/ جادویی اگر می‌کرد/ موی فروری را صاف/ یا که ده گرم کم داشت/ این دماغ بی‌انصاف/ می‌شدم کمی راضی/ مثل این همه دختر خلق و خوی من می‌شد/ واقعاً کمی بهتر/ با نگاه من اما/ دکترم موافق نیست/ فکر می‌کنم چندان/ آپ تو دیت و حاذق نیست/ گفته دکترم جدی/ عینک تو معیوب است/ عینک عجیبیت را/ زود عوض کنی خوب است/ او نوشته در نسخه/ مشکل جهان‌بینی/ عینک جدیدی با/ شیشه‌های خوش‌بینی (همان: ۳۰)

۲-۱-۶- عاشقانه‌ها

وقتی از ادبیات غنایی صحبت می‌شود، اولین مفهومی که به ذهن متبادر می‌شود، عشق است. این عشق و محبت می‌تواند کانونی شود برای سرودن اشعار عاشقانه با مضامین گوناگون. در روابط عاشقانه، هر حسی مانند اندوه، شادی، اضطراب، انتظار، اشتیاق و... که بر عاشق، غالب شود، وابسته به رفتار معشوق است که موجب تجلی احوال مختلف و آفرینش آثار عاشقانه می‌شود.

در ادبیات کودک و نوجوان، عشق و مضامین آن، بیشتر در اشعاری دیده می‌شود که برای نوجوانان سروده شده است؛ زیرا با ورود به دوره نوجوانی، فرد با دنیای جدیدی آشنا می‌شود و به درک تازه‌ای از محیط پیرامونش می‌رسد. دوره نوجوانی، یکی از دوره‌های حساس زندگی است که چالش‌های فراوانی در خود دارد. یکی از این چالش‌ها، گرایش به روابط عاشقانه و تمایل به دوست‌داشتن و دوست‌داشته شدن است. عشق در نوجوانی، حسی خوشایند، مبهم و هیجان‌انگیز است که فرد، هیچ شناختی از آن ندارد و فقط می‌داند که او درگیر احساسات شدید و پیچیده با فردی شده است که در نوع خود بی‌نظیر است و به جهانش، گرمی، شور و طراوت بخشیده است. نمونه‌هایی از تجربه‌های این حس را در اشعار زیر می‌خوانیم:

تو را دوست دارم/ تو را مثل باران/ تو را مثل خوابیدن برگ‌ها/ روی ننوی شاخه/ و چون واحه‌ای در دل یک بیابان/ تو را آنقدر دوست دارم/ که یک ماهی دور از آب، آب را/ پرنده، پریدن/ و یک چشم خسته، شب و خواب را/ تو خوبی/ تو از من به من هم صمیمی‌تری/ من قطره را/ به رؤیای دریا شدن می‌بری/ صدا کن مرا/ که سوی تو راهی شوم/ و در آبی عشق تو/ مثل ماهی شوم (لطف‌الله، ۱۳۹۴: ۲۶)

گاه این علاقه، به اندازه‌ای زیاد می‌شود که عاشق، تمام خوشبختی‌اش را از او می‌داند:

کدامین سمت خورشیدی/ که بی پروا درخشیدی/ سفالین خانه بخت مرا/ امید بخشیدی/ تو از سمت کدامین عشق می تابی؟/ که بی تابی/ صدای تو/ صدای گریه گنجشک های خاکی خوشبخت بارانی ست/ مرا از دورهای دور خندیدی/ دلم این سیب کال بی نهایت کال را چیدی/ نمی دانم تو از سمت کدامین عشق می آیی/ که زیبایی/ سلامم کن/ دلم تنگ صدای توست/ بگو آخر/ تو از سمت کدامین کهکشان بر من درخشیدی (پاک سرشت، ۱۳۹۱: ۲۵)

رفته رفته یاد و خیال معشوق، آن چنان خودخواهانه وجود عاشق را در خود غرق می کند که بی خبر از جهان پیرامونش، فقط به یادکرد معشوق می نشیند:

چیزی نمی فهمم/ از فارسی از زیست/ جز عشق تو چیزی/ در کله من نیست/ کارم فقط این است/ تا لحظه آخر/ هی می کشم یک قلب/ در داخل دفتر (شامانی، ۱۳۹۷: ۹)

سرانجام، قدرت عشق به حدی زیاد می شود که عاشق را از جمع های خانوادگی و دوستانه اش جدا می کند و او را به کنجی می نشاند که با یاد دوست، مأنوس شود و با نامش عشق بازی کند:

می نویسمت/ شعر می شوی/ حرف حرف/ واژه واژه/ خط به خط/ تویی فکر و ذکر من (همان: ۲)
و به اندازه ای عشق در بندند وجودش جریان می یابد که دست به توصیف های مبالغه آمیز می زند:
پایان تمام دره ها/ سرآغاز دست های گرم توست/ دست های تو/ این دو رودخانه جاری/ که دریا های جهان را/ سیراب می کند (موسویان، ۱۳۹۴: ۴۰)

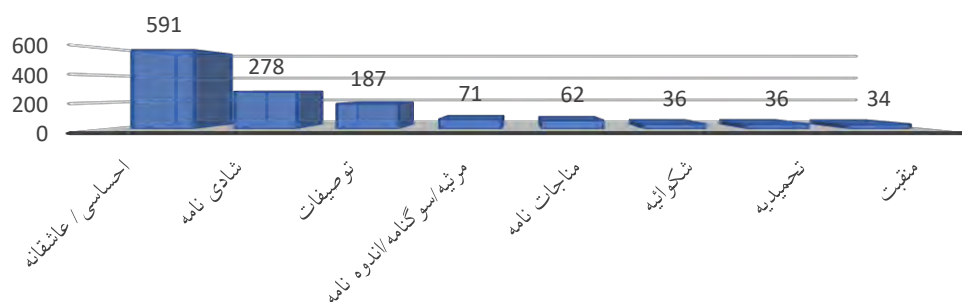
در وفاداری خود به معشوق می گوید:

یاد تو عطر نیست/ از لباس های مانده ببرد/ باد نیست/ برگ را تکان داد/ بگذرد/ خاطرات تو تکان نمی خورد/ مثل کوه محکم است/ کوه را که دیده ای/ احتمال جابه جایی اش کم است (اسلامی، ۱۳۹۶: ۴۲)
متقابلاً از معشوق می خواهد که به یادش باشد:

ماه شب و خورشید سحر یادم باش/ من مانده ام از تو بی خبر یادم باش/ هر بار که می روم سفر یاد توئم/ هر بار که می روی سفر یادم باش (نیک طلب، ۱۳۹۴: ۱۵)

انسان، موجودی است سرشار از احساسات متفاوت؛ احساساتی که باید ظاهر شوند تا مانند یک نیرو محرکه عمل کنند، باعث ایجاد انگیزه و خلاقیت شوند و در نهایت، توان، قدرت و ظرفیت توانایی انجام کار را در فرد پدید آورند. وقتی صحبت از احساس می شود، اغلب تصور می کنند که موضوع بحث حتماً باید عاشقانه باشد؛ در حالی که انسان ها در طول شبانه روز، احساسات مختلفی مانند ترس، خشم، نفرت، نگرانی، آرامش، شادی و... را تجربه می کنند و گاه بسیار لازم است که درباره احساسات خود صحبت کنند؛ در غیر این صورت، تأثیرات منفی بسیاری بر سلامت جسم و روان انسان می گذارد. برای نشان دادن این احساسات، علاوه بر زبان بدن، به کلمات نیز نیاز است که البته بیان احساسات، بدون دانستن کلمات مناسب، کار دشواری است. راه دیگر برای بروز احساسات، نوشتن است و همین است که منجر به آفرینش آثار ادبی در قالب های متفاوتی مثل داستان، شعر، نمایش نامه و سرانجام، پیدایش ژانری به نام «ژانر غنایی» شده است که به دلیل گستردگی موضوعات، منشأ آفرینش آثار ارزشمندی در کارنامه ادبیات ملتها شده است. در ادبیات فارسی نیز براساس رویکردی که نسبت به احساس، عاطفه، عشق و تخیل وجود دارد، مصداق هایی برای ادبیات غنایی در نظر گرفته شده که به دلیل گوناگونی و تفاوت در بیان آنها، می توان انواع موضوعات را ذیل آن قرار داد. نمودار زیر، دورنمایی از تنوع مضامین این نوع ادبی را نشان می دهد:

ژانر غنایی (۱۲۹۵)

نمودار ۱- فراوانی مضامین ژانر غنایی در نمونه‌های مورد مطالعه

تحلیل داده‌های نمودار، بیانگر این است که کودکان، بیش از هر چیز، به بیان احساسات و هیجان‌های درونی خود نیازمندند. شعر به عنوان یک ابزار یاریگر عمل می‌کند تا کودکان و نوجوانان بتوانند در آن، رؤیاها و احساسات خویش را باز یابند و نشانه‌های غم، شادی، خشم، هراس، نفرت، عشق و... را در خود ببینند، احساسات گوناگون خود را بشناسند و بتوانند برخی را کنترل، برخی را تثبیت و برخی دیگر را از خود دور کنند. شاعران با علم به این موضوع، واژه‌ها و جمله‌ها را گزینش می‌کنند و با این کار، عامل کاهنده احساسات منفی و تقویت‌کننده احساسات مثبت در مخاطب می‌شوند و در نهایت می‌توانند تأثیر خوبی بر روح و روان کودکان و نوجوانان بگذارند.

۳- نتیجه‌گیری

- دستاوردی که از مطالعه اشعار کودک و نوجوان ایران با رویکرد نوع ادبی غنایی، حاصل شد، بیانگر این است که:
۱. از کل مضمون‌های غنایی در اشعار کودک و نوجوان دهه نود، مضامین احساسی و عاشقانه ۴۵/۶۳ درصد، شادی‌نامه‌ها ۲۱/۴۶ درصد، توصیفات ۱۴/۴۴ درصد، مرثیه و سوگ‌نامه ۵/۴۸ درصد، مناجات‌نامه‌ها ۴/۷۸ درصد، شکواییه و تحمیدیه‌ها هرکدام ۲/۷۷ درصد و منقبت‌ها ۲/۶۲ درصد را به خود اختصاص داده‌اند.
 ۲. گنجاندن آثار ادبی در طبقه‌بندی‌های کلی، کاری بیهوده است؛ چون هم دامنه تحقیقات محققان و پژوهشگران را محدود می‌کند و هم مانعی است بر سر راه آن دسته آثار که قابلیت آن را دارند که خود، یک نوع ادبی باشند، اما به اجبار باید زیرژانر یک ژانر کلی‌تر قرار بگیرند.
 ۳. مضامینی که زیرمجموعه نوع ادبی غنایی قرار می‌گیرند، این ظرفیت را دارند که در نوع ادبی جدیدی ظاهر شوند؛ برای مثال، مرثیه یا شکواییه، هریک می‌توانند زیرژانر یک ژانر بزرگ‌تر و حتی خود، یک ژانر کوچک‌تر باشند.
 ۴. گنجاندن آثار در نوع ادبی کوچک‌تر، باعث می‌شود محققان با آزادی عمل بیشتر و براساس معیارهایی مانند «محتوا، ساختار، وجه، کارکرد، بافت، مخاطب، روابط بینامتنی و...»، انواع ادبی را با دقت بالاتری توصیف کنند.
 ۵. در دنیای امروز، نگاه نو و متناسب با اقتضای زمان به مضامین پرتکرار قدیمی، سبب ظهور گونه‌هایی از ادبیات غنایی شده است که این می‌تواند به پیدایش گونه‌های دیگر ادب غنایی در آینده شعر فارسی منجر شود.

منابع

اسلامی، مریم. (۱۳۹۰). سی شعر سی ضرب‌المثل، تهران: گوهر اندیشه.

- اسلامی، مریم. (۱۳۹۶). *خدا حافظی در خیابان پاییز*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- اسلامی، مریم. (۱۳۹۷). *لولوی پشت شیشه*، تهران: بداهه.
- باقی‌نژاد، عباس؛ بابا سالار، علی‌اصغر. (۱۳۹۷). «پیوند بلاغت و ابعاد وصف در شعر هشت شاعر کودک»، *نشریه ادب فارسی*، دوره هشتم، شماره ۲، صص ۱۰۳-۱۱۹.
- بک‌تاش، غلامرضا. (۱۳۹۱). *با دو چشم می‌چشم*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- پاک‌سرشت، مزده. (۱۳۹۱). *یک فنجان شعر*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- تولایی، حسین. (۱۳۹۹). *شانه دورترین مترسک*، تهران: گویا.
- حداد عادل، غلامعلی. (۱۳۷۵). *دانشنامه جهان اسلام*، ج ۲۶، تهران: بنیاد دایرةالمعارف اسلامی.
- خیامی، لیلا. (۱۳۹۱). *به فکر رفتگرها باش*، مشهد: بوی شهر بهشت.
- داوری، زهرا. (۱۳۹۳). *یک قاچ هندوانه*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- رحمان‌دوست، مصطفی. (۱۳۹۴). *به نام دوستم خدا*، تهران: پیدایش.
- رستگار فسایی، منصور. (۱۳۷۲). *انواع شعر فارسی*، شیراز: نوید شیراز.
- رضوانی، طیبه. (۱۳۹۸). *خدای آسمون صاف و آبی*، مشهد: به‌نشر.
- سالاروند، فاطمه. (۱۳۹۴). *خوش به حال من*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- سپاهی یونسی، عباسعلی. (۱۳۹۴). *نه نخ شدم نه خرس*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- شادکام اوغانی، مهدی. (۱۳۸۶). *عاشورا در آینه شعر کهن فارسی*، سایت سازمان تبلیغات اسلامی.
- شامانی، طیبه. (۱۳۹۷). *بانوی باران‌ها*، مشهد: آستان قدس رضوی.
- شفیعی، کمال. (۱۳۹۳). *گربه یک مهندس است*، تهران: سوره مهر.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۹۴). *انواع ادبی، چاپ پنجم*، تهران: میترا.
- شهابی، طاهره. (۱۳۹۱). *کلاغ و عینک من*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- علوی فرد، یحیی. (۱۳۹۶). *معنی گنجشک*، قم: مؤسسه علمی فرهنگی دارالحديث، سازمان چاپ و نشر شب‌نم.
- لطف‌الله، داوود. (۱۳۹۴). *کنار ایستگاه دل*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- مدنی، طیبه؛ حسینی، محمد. (۱۴۰۰). «ذهنیت غنایی در شعر نوجوان با خوانش و تحلیل چند شعر از بیوک ملکی»، *پژوهشنامه ادبیات غنایی*، دوره نوزدهم، شماره ۳۷، صص ۲۹۷-۳۱۶.
- مرادی، مهدی. (۱۳۹۴). *آوازه‌های سبب زمینی*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- مردانی، مهدی. (۱۳۹۶). *پشت سر پاییز*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- موسویان، انسیه. (۱۳۹۴). *چهارشنبه‌های بستنی*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- موسوی‌زاده، سعیده. (۱۳۹۴). *مرغ همسایه غاز است*، تهران: چرخ فلک.
- نجاریان، بهمن؛ خداحیمی، سیامک. (۱۳۷۵). «تبیین مرگ برای کودکان و نوجوانان»، *مجله علوم انسانی دانشگاه الزهراء*، شماره ۱۷ و ۱۸، صص ۱۰۷-۱۳۰.
- نظاری، سید حبیب. (۱۳۹۱). *خدا تسبیحی از گنجشک دارد*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- نیک‌طلب، بابک. (۱۳۹۴). *با فرغرها به شادی باد بگرد*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- هاشم‌پور، مریم. (۱۳۹۳). *تولد مبارک*، تهران: پیدایش.
- هاشمی، منیره. (۱۳۹۱). *کفشی به رنگ دریا*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.